

Dous lances amorosos no *Roman de Troie*
e nas súas versións ibéricas (1).

Camilo Flores Varela.

Benoît de Sainte-Maure representa un dos fitos máis significativos na evolución e creación da linguaxe romanesca francesa previa á integración plena do sentimentalismo da *fin' amors* e do heroísmo da *chevalerie* épica na *chevalerie courtoise*, fenómeno que só se producirá harmonicamente na obra de Chrétien de Troyes. Son ben coñecidos e moi característicos os seus hábitos case reflexos de utilizar na súa obra para os lances bélicos e amorosos as linguaxes propias da épica e da lírica (2). O aspecto bélico foi estudiado recentemente polo Dr. R. Lorenzo Vázquez, na lección inaugural do primeiro congreso da nosa Sociedade (3), con principal atención á tradución galega por el editada (4). No que atingue ó aspecto amoroso, os especialistas no *roman antique* veñen suliñando esa tendencia tan particular de Benoît a retardarse nos problemas sentimentais de contidos e maneiras líricas; sirva de exemplo Raynaud de Lage (5), cando suliña que os trinta mil versos do *Roman de Troie* non proceden dunha versión máis ampla de Dares e Dictis coma a que supoñía Constans, senón dunha amplificación que, ademais das batallas, atingue tamén os episodios amorosos, manipulando o esquema argumental do orixinal ou inventando novos lances. Para empezar vai moito máis aló do inicio da guerra de Troia para nos conta-la historia do Toison de Ouro e narrárno-los amores de Xasón e Medea, sen que isto veña a conto; despois manipula o *Helenam non invitam eripiunt*, volvendo a muller de Menelao máis ca sensible ós encantos de Paris; inventa logo toda a historia de amor entre Briseida e Troilo para pasar máis tarde ós amores daquela con Diomedes; exténdese canto lle parece en nos contar como sofre Aquiles por mor de Polixena, etc. (6). Deste xeito, o amor e as súas manifestacións veñen a ocupar un plano privilexiado na obra, tanto pola atención

1. Comunicación lida no *II Congreso da Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, celebrado en Segovia no mes de outubro de 1987.

2. G. Raynaud de Lage, "Le Roman de Troie", en *Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters*, Heidelberg, C. Winter-Universitätsverlag, 1978, t.IV/1, pp. 178-180.

3. Véxase, por exemplo, a ponencia de R. Lorenzo Vázquez, "Da *Iliada* á *Crónica Troiana*. A visión dos heroes e do mundo en que se moven", en *Actas del I Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Santiago do 2 ó 6 de decembro de 1985. Barcelona, P.P.U., 1988, pp.101-116.

4. R. Lorenzo Vázquez (ed.), *Crónica Troiana*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1985.

5. G. Raynaud de Lage, *loc. cit.*, p. 179.

6. G. Raynaud de Lage, *loc. cit.*, p. 180.

que suscita coma pola extensión do texto en que se desenvolve esta temática. Amor e heroísmo bélico son a sustancia da obra tanto ou máis có seu ornato, sen se producir en ningún momento unha verdadeira integración dos dous temas, malia a presenza de donas e doncelas expectantes sobre das murallas de Troia, pois aínda non chegou a hora do heroísmo cortés integrador de *fin' amors e prouesse*.

Encadrados por longas intervencións do narrador máis ou menos doutrinais, os monólogos dos namorados exhiben case tódalas variacións posibles da temática amorosa propia da *chanson*: declaracións, dúbidas, coitas, insomnios, desexo de morrer de amor, etc. -especialmente por boca de Diomedes e Aquiles. As namoradas empregan decote a linguaxe da *chanson* feminina ou da cantiga de amigo, ás veces elevada (7) e cortés, ás veces máis sinxela e popularizante e porende semellante a esta última. Achamos mesmo unha *male chanson* (8), especie de auto-escarño feminino, case inédito nos cancioneros franceses (9), na que a inconstante Briseida, ó longo de cen versos, auto-incúlparse por mor da súa infidelidade a Troilo, decidida xa a se entregar nos brazos de Diomedes (vv. 20237-44):

A sei meïsme pense e dit:
“De mei n’iert ja fait bon escrit
Ne chantee bone chançon.
Tel aventure ne tel don
Ne vousisse ja jor aveir.
Mauvais sen oi e fol espeir,
Quant jo trichai a mon ami,
Qui onc vers mei nel deservi...

Estamos diante dun dos máis grandes ataques que nunca se produciran na lírica galo-romance contra as veleidades e a inconstancia femininas, Briseida di o que case ningún trovador ousou escribir nin cantar sobre as mulleres.

En conxunto estamos diante dun amplo repertorio lírico que abarca a temática fundamental da poesía trobadoresca e, ultrapasando as súas fronteiras chega a incorporar algúns elementos de inspiración mediolatina ou de a cabalo entre ámbalas dúas tradicións, como é o caso do pranto por Heitor.

Mais nós imos reparar unicamente en dous lances amorosos, formalmente ben distintos dos elementos líricos aludidos con anterioridade por non seren monologados, para salientarmos dun lado as relacións coa alba no orixinal de Benoît e, doutra banda, a posible implicación da cantiga de romaría nas traducións ibéricas (10). No primeiro caso estaríamos diante do máis antigo testemuño da

7. Refírome, por exemplo, ós monólogos semellantes ós poemas da Condese de Día que, sen seren cantigas de amigo, teñen voz feminina e contidos de cantiga de amor.

8. Expresión que nos cantares épicos parece opoñerse a *bone chanson*, ‘chanson héroïque’. Sería porende unha especie de escarño.

9. Coñecemos un só caso, trátase do poema *Chançon vueill faire de moi* de Jaquemin de La Vente, editado por A. Jeanroy e A. Langfors en *Chansons satiriques et bachiques du XIIIe siècle*, Paris, H. Champion (CFMA, 23), 1974², nº XXIX, pp. 53-54.

10. Inda que consultamos e utilizámo-lo texto castelán correspondente da versión bilingüe da *Historia Troyana*, editada por K.M. Parker, Santiago de Compostela, Inst. P. Sarmiento de Estudios Gallegos, 1975, citamos sempre a versión galega aludida na nota 4. Ningún dos dous episodios se conserva na versión en prosa e verso.

existencia da alba, no segundo unha curiosa recepción condicionada pola tradición lírica ibérica de expresión galego-portuguesa.

Principiaremos por este último lance no que Benoît conta o encontro de Paris con Helena na Insua de Citaria. O autor francés prepara a situación coa utilización do tópico de amor de oídas máis ou menos explícito nestes versos (4315-23):

Mout est isnele Renomee:
Saveir fist tost par la contree
Que Paris ert avuec ses nés
Iluec en l'isle al port remés.
Heleine en oï la novele,
Que sor autres dames ert bele
E riche e sage e avenant.
Ne se prise ne tant ne quant,
Se ele a la feste ne vait,

que os tradutores ibéricos manteñen case literalmente, aínda que maticen que esta noticia “próugolle moyto” (cap. 40, l. 4) á esposa de Menelao. Nada alleo ó ambiente e á ideoloxía cortesés neste comezo da historia de Troia, ningunha diferenza na tradución, mais desde este momento os tradutores len á súa maneira o texto de Benoît. Mentres no texto francés a desculpa empregada por Helena para se achegar ó templo de Citaria aparece como simple transposición do mundo antigo ó medieval sen gran manipulación, nos textos ibéricos convértese nunha especie de cantiga de romaría en relato. Benoît explica que Helena (vv. 4325-28):

...a un vo voé
Rendre a cel jor determiné:
Sor l'autel vueut ses dons afrir
E les devins respons oïr.

Por outra banda, nas versións ibéricas achamos uns matices novos. En primeiro termo, como tantas veces nas traducións da época, o que no orixinal é relato convértese en monólogo; o detalle non deixa de ser interesante, sobre todo porque prepara formalmente o texto para a súa manipulación. Doutra banda cremos poder afirmar que, nos textos ibéricos, se produce unha verdadeira transposición do mundo das romaxes ibéricas:

Eu ey feita hũa promessa a Venus, por hũa door que oyve, onde foy moy malcoytada, que yría cada ãno por este día a ssua festa fazer m̃jas orações et p̃oer m̃jas oferendas sobre seu altar. Et por ende quero yr aló cõpprir meu uoto et oyr as oras santas (cap. 40, l. 7-9).

A cristianización do voto, malia a presenza de Venus, e a maneira de cumprilo son evidentes, máis aínda, concordan co ambiente das *Cantigas de Santa María* e parecen recorda-la textualidade mesma dalgunhas cantigas de romaría. Se no texto de Benoît se lía *sor l'autel vueut ses dons afrir*, na tradución temos *fazer m̃jas orações et p̃oer m̃jas oferendas*, tópicos da cantiga de romaría que achamos, por exemplo, en Afonso López de Baián (*Fui eu, fremosa, fazer oraçon*, no CLXXII de Nunes), Xoán Servando (*A San Servand' , u ora van todas orar...Pois todas i van*

de grado oraçon fazer, no CCCLXIX), etc., bastaría con que a *oferenda* fose en forma de *candeas* para que o texto constituía unha cantiga sen rima. Chama tamén a atención a traducción de *les devins respons oir por oyr as oras santas*.

A asimilación á cantiga de romaría pode deberse á narrativa que segue, porque refere a típica situación dos namorados no *visus* e no *alloquius* e porque Benoît sen querer fornece ós tradutores ibéricos un cadro característico, o da entrevista na ermida que, por razóns de brevidade, exemplificamos con esta estrofa de Xoán Servando (Nunes, nº CCCLXXIV) en forma negativa:

Fui eu a San Servando
por *veer* meu amigo
e non o *vi* na ermida
nen *falou* el comigo,
namorada!

Tanto en Benoît como nas versións ibéricas asistimos a unha escena de *donoi* coma as que podemos supoñer nas festas e romaxes campestres a que aluden as cantigas:

Tant fist, tant dist, tant porchaça,
E tant revint e tant ala,
Que *il la vit e ele lui*
Mout s'entresgarderent andui.
Ele ot demandé e enquis
Cui fiz e dont esteit Paris;
Fiere beauté en lui mirot:
Mout l'aama e mout li plot.
(.....)
El veeir e el parlement
Que il firent assez briefment,
Navra Amors e lui e li,
Ainz qu'il se fussent departi.
(vv. 4339-4358).

Na versión galega (cap. 40, l. 15-25) achamos este delicioso cadro:

Et sentárõsse ambos en hũ estrado et começarõ a *falar*. Et *catáuãsse* ambos de moy boamente et moyto amñũde, et faziãsse dous senbrãtes. Et se sse algũ delles vençia en seu *catar*, logo a pouca de ora alçaua os ollos, o mays taste que podiã. Et Elena...depoys que *o veu* et *cõ el falou*, quisolle moy grã ben.

Et Pares... parou moy ben mētes ãno fremoso cõtenẽt de Elena et ãno seu *catar* et ãno senbrãt que ela fazia. Et ben entẽdeu per y et soubo que o amaua de coraçõ, e nõ lle pesou. Et cõtoulle logo sua fazẽda, assy cõmo el mellor soubo. Et a ela nõ lle pesou nehũa cousa que lle el dissesse. Et cõmoquer que a fala durou pouco entre elles, però sabede que ambos e dous forõ uẽçudos d'amor.

creación do poeta, non ha de estrañar que a fantasía do autor o leve polo camiño da lírica contemporánea. Comeza o lance cun monólogo da heroína, especie de cantiga de amigo ou de *cansó de trobadoiriz* na que se amorean os tópicos do amor dorido: lágrimas, coita insoportable, desexo de morrer, etc., provocados pola decisión de Príamo de entragala ós gregos. Curiosamente desde este momento o texto devén narrativo para nos explica-la chegada de Troilo onda a súa amada aquela noite (vv. 13295- 13307):

La nuit vait a li Troilus,
Qu'iriez est si qu'il ne puet plus.
Del conforter n'i a neient:
Chascuns d'eus plore tendrement,
Quar bien seven que l'endemain
Seront l'uns de l'autre lointain;
N'avront plus aise ne leisor
De faire ensemble lor amor.
Tant com lor leist, qu'il en ont aise,
Vos di que l'uns d'eus l'autre baise;
Mais la dolor qu'al cuer lor toche
Lor fait venir par mi la boche
Les lermes qu'il lor chiet des ieuz.

Unha noite de amor ensombrecida pola certeza dunha cruel separación, aínda que non poña en acción os típicos *gaité, mari jaloux, mesdisants*, prefigura sen dúbida o marco característico da *alba* ou *aube*; non se esquezna que os dous apaixonados amadores se laian, mentres aman, da decisión de Príamo que os vai separar para sempre.

Mais as coincidencias coa *alba* non rematan con estes versos, senón que a narrativa vai máis lonxe (vv. 13323- 13326):

La nuit orent ensemble esté,
Mais mout lor a petit duré.
Assez fu griés li departirs,
Geté i ot plainz e sospirs.

Podemos afirmar que nos achamos diante do máis característico dos motivos tópicos da *alba*: a noite é curta para os amadores. Temos, porende, un argumento que nos permite afirmar que este lance amoroso é descrito conforme á estética deste xénero lírico. Para sulñarmos esta afirmación podemos acudir tamén á *Crónica Troiana* (cap. 197, l. 3-13):

Aquela noyte uõ Troylos veer Breçayda et *albergarõ* anbos. Et cada hũ quería cõfortar ao outro do pesar et da coyta que lle viáa auer, et nõ podía, ca ben sabía que, *sol que o día fosse claro*, seriã partidos pera senpre, en gisa que nũca ja mays auerían de ssey prazer ñ folgura, assy como soían. Mays toda aquela noyte passarõ a sseu talêt. Et cõ grã coyta que aujã ñnos corações, quando lles ñebraua que sse aujã a partir, seyãnlles as lágrimas perlas façes. Et alý nõ auja orgullo ñ uergonça nehũa, ante maldizã a quen os metera en tal coyta et en tal pesar et o que partira tã grãde amor...*Et nõ rreçeauã al ja*

tãto cõmo veer vïjr a manãa, et ben lles semellou que, desque naçera, nũca uirã noyte tã pequena.

A traducción mellora o orixinal, ó noso entender, recreando o ambiente da alba, completando e matizando o texto de Benoît. Xa no principio observamos que *la nuit vai a li Troilus* é complementado na traducción con outra frase *e albergarõ anbos* que, de non proceder da versión concreta utilizada polo autor da máis antiga versión ibérica, supón que este interpretou a escena como alba e quixo insinuar, co termo *albergar*, os tópicos *gésir* ou *jazer*. A palabra non é utilizada con este senso en ningunha das albas francesas que como tales aparecen nos repertorios (11), mais ten claramente ese valor neste motete que, loxicamente, debería ser clasificado entre as albas (12):

Biaus douz amis, or ne vous anuit mie
Se d'estre ensamble fesos tel demourée,
Car on dit: Qui bien aime a tart oublie.
Pour ce n'iert ja nostre amor desevrée,
Ne n'ai aillors ne desir ne pensée
Fors seulement qu'ensamble estre puissomes!
Hé biau cueurs doz, je voz aim seur tous homes:
Aiez pitiés de vo loial amie,
Et si pensés que par tans i soiomes,
Pour mener joie, com amans a celée,
Dieus! *quar noz herberjomes.*

As versións ibéricas suxiren a alba noutro momento en que o texto de Benoît é case insípido: *bien sevent que l'endemain/ Seront l'uns de l'aure lointain* é traducido por *ben sabía en toda gisa que, sol que o día fosse claro, serã partidos pera senpre*, onde o perfil daquel subxénero lírico é moito máis nidio e o *lendemain* vólvese *claro día*, isto é, *albor*.

Cómpre tamén suliñar que os textos ibéricos amplifican a frase *mout lor a petit duré* con este fermoso resultado: *Et no rreçeauã al ja tãto cõmo veer vïjr a manãa, et ben lles semellou que, desque naçerã, nũca uirã noyte tã pequena*. Curiosamente, o primeiro membro desta frase lembra o refrán da máis antiga das *aubes* conservadas - a atribuída a Gace Brûlé (13): *Or ne hais rien tant com le jour*. Sen descartármola posible influencia ovidiana do *Et querimur parvas noctibus esse moras*, cremos que se pode afirmar que, no momento de estar escribindo o *Roman*, Benoît coñecía algunhas albas máis ou menos popularizantes, máis ou menos cortesés; tamén se pode dicir que o xénero existía en Francia ou en Occitania antes de 1160, isto é o mesmo que afirmar que calquera das albas conservadas pola tradición manuscrita é posterior ó lance do *Roman de Troie* que estamos a comentar, por seren do derradeiro tercio do século XII as primeiras datables. Estas conclusións, que non son pequenas, poderíanse completar con outra: as traduccións do medievo poden

11. Non aparece como alba nin en P. Bec, *Le Poésie lyrique en France au Moyen Age (XIIe et XIIIe siècles)*, Paris, Picard, 1977, vol. 1, p. 91, n. 1., nin tampouco en R.W. Linker, *A Bibliography of old french lyrics*, Universidade de Mississippi, 1979.

12. Leva o n^o CLII do Cancioneiro de Montpellier no *Recueil de Motets français des XII e XIII siècles*, Paris, F. Vieweg, 1881, t. I, p. 172, editado por G. Raynaud et H. Lavoix.

13. Bec, P., *La Lyrique française au Moyen Age (XIIe et XIIIe siècles)*, tomo I, p. 91.

fornecer, e de feito fornecen, datos moi importantes para a interpretación da obra literaria, sobre todo, por documentaren interpretacións explícitas, incluso case contemporáneas, de moitos lances discutidos ou de difícil interpretación.

Camilo Flores Varela
Universidade de Santiago de Compostela